

Notații privind limba română din însemnările de pe manuscrite și cărți religioase din Țara Moldovei (sec. XVI – XIX)

Mariana FLAIȘER

Quotes on old religious books that were in use in Moldavia between the 15th century and the beginning of the 19th century reflect one side aspects from the socio-economical and cultural life and on the other side interesting data regarding the evolution and the modernization process of the Romanian literary language.

The religious text of the book on which notes have been done influenced in a definite way the old Romanian language up to the Modern Era; this is the linguistic reality that the work presented here tries to emphasize.

Însemnările de pe vechile cărți religioase care au circulat în Moldova între secolele al XV-lea și pînă în prima jumătatea a secolului al XIX-lea¹ reflectă, pe de o parte, aspecte ale vieții socio-economice, politice, culturale, pe de altă parte, oferă date interesante privind evoluția și procesul de modernizarea a limbii române literare.

Scrise inițial în limbile slavă, greacă, sporadic în latină, ulterior în limba română, cărțile religioase circulau în special în lumea clericilor, a pisarilor, a meșteșugarilor cărții, a nobilimii, a dascălilor dar și a negustorimii. În secolele al XV-lea și al XVIII-lea, cartea era considerată un obiect de mare preț care se păstra printre odoarele bisericești și se lăsa moștenire din tată-n fiu: „Să se știe pentru această sfîntă carte, anume *Ohtaic*, că am cumpărat-o eu, popa Precup din Rece... drept zece florinți și să fie moșie mie și pruncilor mei” (Caproșu, 2008: 460). Adorația cărților religioase se simte în grija pentru conținutul însemnărilor pentru care autorul acestora consideră că „va da seama”: „Cartea nu este un lucru pămîntesc ca să-l cioplești cu barda ci iaste duhu datu de la Dumnezeu ca să-l lucrezi cu mintea... Fiule cînd scrii ceva pe vreo carte ce iaste cinstită nu scrie

¹ Lucrarea de față s-a realizat pe baza materialului lexical excerptat din cele patru volume de *Însemnări de pe manuscrite și cărți vechi din Țara Moldovei*, corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, după cum urmează: vol. I și II, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, vol. III și IV, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

fieștece nici neîngrijiri, ci scrie ce iaste de trabă. Căci cât va trăi acea carte, slova ta încă va fi acolo și, sau te va lăuda, sau de va huli” (Caproșu, 2008: 258).

Înstrăinarea, furtul, degradarea cărților religioase erau acte blamate, afurisite, blestemate: „Să se știe că această carte, anume *Penticostariu*, este a popii Aron... cine s-ar afla să o fure să fie afurisit de 318 sfinți cei din Niceiei și să intre dracul într’însu, să zbiere ca măgariu când îl mănîncă lupii” (Caproșu, 2008: 519).

Însemnările de pe manuscrisele și cărțile vechi ale românilor în general, și cele de pe cărțile religioase în particular, reprezintă o sursă importantă pentru a afla date privind cutremurele, seceta, zăpezile mari, eclipsele de soare și de lună, apariția stelelor cu coadă, războaiele, foametea și multe alte evenimente care au marcat psihologic oamenii timpului, evenimente care deveneau puncte de reper în istoria acelor vremuri.

Dacă în secolele al XV-lea - al XVII-lea, cărțile religioase impuneau cititorului o atitudine de venerație, admirație față de carte, acesta neîndrăznind să noteze gânduri prea lumești și idei prea personale, cu timpul, înscricțiile, însemnările întîlnite pe cărțile religioase devin pagini de o varietate extraordinară, dintr-un jurnal profan în care alături de rețete medicale (*doftorie pentru nadușală* (Caproșu, 2008: 281); rețetă pentru *dureri de măsele* (Caproșu, 2009: 440); *tocmeli* (Caproșu, 2008: 110); *liste de cumpărături, testamente* (Caproșu, 2009: 464), apar *scrisori, descîntece și versuri*.

În lucrarea de față ne vom opri asupra a două aspecte ale acestor însemnări:

a) *expresivitatea, lirismul unor însemnări* ca reflex al influenței textului religios.

b) *cărțile religioase și banii*.

Se cunoaște că, fundamental, textul religios din cîntările religioase, în mod particular cel din psalmi, este un discurs poetic contruit pe multiple analogii, metaforic, uneori hiperbolic cu o bogată simbolistică uneori transparentă, alteori greu de descifrat.

Textul religios are rolul de a intermedia apropierea celui care se roagă de lumea cerului dominată de divinitate. Cea mai frecventă cale de a realiza prin cuvînt comunicarea cu divinitatea este metaforizarea limbajului.

Poate că ființa umană este încredințată că în dialogul cu „atotputernicul nevăzut”, cuvintele sărace, simple sînt insuficiente sau ineficiente „Metaforismul, spune G. Rene Hocke, năzuiește ca printr-o modalitate formală (în gr. *metaphora = transfer*), să comunice sensuri nepătrunse ale lucrurilor” (Hocke, 1977: 251).

Chiar dacă unele metafore întîlnite în textele religioase românești sînt traduceri, cuvînt cu cuvînt din limba greacă, acest lucru nu diminuează valoarea stilistică a textului în limba română după cum se poate observa în fragmentele următoare: „scuturînd *tina de pre ochiul minții*”, *viharul greșalelor mele* (Bucur, 1977: 438)², *Hristos, lumina cea fără de ani* (Bucur, 1981: 328), *viastiaru bunătăților* (Bucur, 1981: 295), *crucea este a dracilor rană*” (Bucur, 1981: 295) etc.

² Sebastian Barbu Bucur, *Catavasierul lui Filothei siu Agăi Jipei*, în volumul *Psaltichie rumânească*, I, Editura Muzicală, București, 1981.

Funcția estetică a metaforei, frecvent pusă în evidență de teoreticienii antichității a fost formulată la noi de T. Vianu care-i distinge „rosturi nuanțate”.

Valoarea iluminativă, revelatorie a metaforei se observă clar în textul religios. Unele metafore religioase au la bază raporturi care strivesc logica: „*ars-au cu apă capetele balaurilor*” (Bucur, 1981: 194), *cuptorul Vavilonului carele au izvorît roaoă*” (Bucur, 1981: 196) etc.

Însemnările de pe cărțile religioase vechi preiau unele metafore și simboluri, unele comparații din textele religioase, reluările fiind atât de frecvente încît, prin repetiție, produc impresia de clișeu căruia, firește, îi lipsește spontaneitatea imaginativă: „Precum doreștea *cerbul de la izvoarele apelor celor reaci*, cîndu-i foarte înșătat, *așa au dorit sufletul mieu și viața mea ca să agiungu cu scrisul la săvîrșitul acestei Sfîntă Carte Apostol*” (Caproșu, 2008: 494); „Această *carte de o voi numi grădina tuturor florilor nu voi minți*” (Caproșu, 2008: 497, 586, 547); „Precum *cei ce sînt bătuți de vișorul și valurile mării* doresc să ajungă la liman, *așa și scriitorul dorește să ajungă la sfîrșitul cărții*” (Caproșu, 2009: 612).

În alt loc se spune: „*O ochire a unei femei frumoasă easte ca un arc diavolesc și o săgeată ci rănește de moarte*” (Caproșu, 2009: 49), sau „*păcatul... ca nisipul mării și ca iarba pămîntului*” (Caproșu, 2009: 209, 199).

Unele însemnări însumează toate aceste lirisme devenite leitmotive în notațiile pe cărțile religioase, ca în exemplul de mai jos: „*Precum dorește cerbul izvoarele reci ca să scape de către vînători... așa și scriitorul se teme de greșale...; și precum corabia bătîndu-i vîntu împotriva tragi să ajungă la liman, așa și scriitorul silește gîndind la sfîrșitul începutului ...; și am scris cu mîna de țărîna... știu că mîna va putrezi, iar sloava în veci rămîne...; Măcar că pasere fără aripi să asemănă omului ce n-are bani*” (Caproșu, 2009: 92).

Expresive în contextul însemnărilor de pe cărțile vechi religioase sînt și *diminutivele* pe care autorii le utilizează scriind despre lucruri apropiate, cum sînt cărțile religioase sau locurile sfinte care le adăpostesc: „Sfîntă *pravilioară*” (Caproșu, 2008: 73); *liturghiută*; *schituleț(u)*, (Caproșu, 2009:605); *schitișor(ul)* (Caproșu, 2008: 69) etc.

Între însemnările izvorîte din patosul analogizărilor se află și următoarea: „*Omul fără bani iaste ca o pasăre fără aripi și ca o corabie fără vetrile ce nu știi unde vine și unde mergi*” (Caproșu, 2008: 130).

Problema *banilor*, a prețului cărților religioase este o chestiune care apare frecvent în textul însemnărilor de pe cărțile religioase de-a lungul secolelor. Autorii însemnărilor precizează cu lux de amănunte de unde au cumpărat cartea, cît a costat, și cine a plătit. Uneori cartea religioasă, așa cum reiese din însemnările cercetate, este ea însăși o monedă de schimb³ sau reprezintă „*diata, zestrea, moșia*”: „am cumpărat această Evanghelie cu *trei galbeni*, cîte de *trei lei și un zlot bani moldovenești*” (Caproșu, 2008: 24),

³ „Nefiind bani am primit această carte”; „Carte de liturghii dată de zăstri” (Caproșu, 2009:180)

Interesantă prin varietatea și bogăția informațiilor este *ternimologia privitoare la bani* în limba română și existența a numeroase expresii idiomotrice structurate pe nucleele lexicale: *ban(i)*, *para(le)*, *arginți* etc.

Istoricii motivează varietatea numelor banilor din limba română veche prin existența unui „haos monetar” care domina în Țările Române, țări, lipsite de monedă proprie pînă tîrziu în secolului al XIX-lea.

Circulau peste 70 de monede străine în Transilvania, Moldova și Tara Românească. „În transilvania, în secolul al XIV-lea se cunoșteau *marca, dinarul, grosul sau solidul, florinul și obolul*” (*Istoria României*: 236). În Moldova și Tara Românească circulau „*zloții tărănești, aspri și florinii*” (*Istoria României*: 588).

În secolul al XVII-lea se adaugă inventarului de monede mai vechi, monedele poloneze și rusești în Moldova, austriece, venețiene dar și olandeze sau turcești: *aspri, piastri, parale, beșlii, funducii, taleri austriecei, techini venețieni, galbeni, sfanți, icosari și lire turcești sau ruble rusești* etc. În 1767 apar *sorcoveții și irmilii*.

Toate aceste nume ale banilor care circulau în țările române, și multe altele, apar în însemnările de pe cărțile religioase.

Ceea ce trebuie subliniat privitor la notațiile despre prețul cărților este existența unor formulări de tipul: „s-a plătit cu *drepti banii mei...opt lei argint*” (Caproșu, 2008: 43); *bani gata drepti* (Caproșu, 2008: 287); “20 lei *tocma bani drepti* a mei.. *nici o para străină*” (Caproșu, 2009:243); „prin *aimiei drepti bani drept 7 lei pol*” (Caproșu, 2008: 561) etc.

Acordul cu substantivul: „20 de lei *tocma bani drepti*” (Caproșu, 2009: 243); *bani gata drepti*” (Caproșu, 2008: 287); pledează pentru valoarea adjectivală a lui *drept* (adverb de întărire⁴, ca și *tocma* (tc.), însemnînd plată *exactă, corectă*.

Rostul precizărilor multiple: *bani drepti, bani gata, bani tocma, bani pesin* este de a nu lăsa loc îndoielii că plata a fost corectă și cumpărătorul și-a achitat cartea pe loc, cu bani *peșin* (astăzi plată în *numerar* sau *cash*); „cu *bani gata taleri*” (Caproșu, 2008: 222); *bani gata drepti* (Caproșu, 2008: 287); *bani tocmai* (Caproșu, 2008: 525) etc.

În însemnările de pe cărțile vechi religioase se întîlnesc numeroase alte sintagme în care termenii *bani, parale* apar determinați de adjective sau substantive vizînd materialul din care era făcuți banii: *rubli argint* (Caproșu, 2009: 490); *galben înaurit* (Caproșu, 2009: 420), *opt lei argint* (Caproșu, 2008: 48); *15 lei bani albi* (Caproșu, 2009: 206); *galben blanc* (Caproșu, 2009: 309); bănuți de *aramă* (uneori *arămioare*)⁵ etc.

Alterori termenii *bani, parale, lei* sînt însoțiți de adjective care arată proveniența banilor, tara care a emis moneda: *zloți tătărăști* (*Istoria României*: 588), *bani moldovenesti* (Caproșu, 2008: 24), *bani străini* (Caproșu, 2008: 6); 12 *unghi ungurești* (Caproșu, 2008: 220, 516, 525); 180 *bani nemțești galbeni*; 4

⁴ C. Frîncu în *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, p. 365, subliniază că aceste construcții cu *drept, drept* întîlnite în epoci anterioare sînt eliminate treptat din uz neîntîlnidu-se decît sporadic în textele literare din perioada 1640-1780”.

⁵ După B. P. Hasdeu, *Etimologicum magnum romaniae*, Ed. Minerva, 1970, vol. II, p. 54.

galbeni olandezi; trei lei turcești și 10 părali (Caproșu, 2008: 544); monedă otomanicească (Caproșu, 2009: 400).

În alte însemnări referitoare la bani, la prețul cărții religioase, se întîlnesc determinanți care au rol de a explica sursa din care provin banii, în general bani din cutia milei: „*bani de milostenie*” (Caproșu, 2008: 350) sau *bani jertfiți* (Caproșu, 2009: 495).

Cercetînd fascinantă istorie a banilor menționăm că numele unor monede s-au realizat pe baza unor diverse analogii cu instrumente de măsură „(*șilingul austriac* este denumit după un marcaj de pe un băț folosit la numărătoare, iar *drahma grecească* semnifică un pumn de piese metalice). *Talerul* sau *tolarul*, monedă bătută în Cehia stă la originea cuvîntului *dolar*”⁶.

O atenție deosebită se poate acorda expresiilor idiomatice structurate în jurul termenilor *bani*, *parale*. Avînd în vedere că lucrarea de față are ca temă însemnările de pe cărțile vechi religioase ne vom referi doar a acele expresii pe care le-am întîlnit în textele cercetate, ca de expemplu: „*a citi de-n scîndură în scîndură o carte*”⁷ (Caproșu, 2009: 520).

Alte expresii idiomatice aflate în însemnări sînt: „am plătit... *cît m-au lăsat inima*” (Caproșu, 2009: 203); „*am dat bani...la mîină*” (pe mîină) capitanului” (Caproșu, 2009: 370); am dat o sumă de bani „*nici mai mult nici mai puțin*” (Caproșu, 2009: 482).

Mai puțin transparentă pentru cititorul de astăzi este expresia întîlnită în însemnările din 1812 de pe o *Psaltire* unde se precizează: „Au bătut rușii pe Franța. Napoleon au fost fugit de la Moskva „*ca chica toporului*” (Caproșu, 2009: 295).

*

Considerăm că exemplele din lucrarea de față reprezintă date lingvistico-stilistice care pot să susțină existența funcției expresive în unele însemnări de pe cărțile vechi religioase. Prin urmare, se poate concluziona că rolul religiei, al limbajului liturgic în cultura unor popoare, inclusiv în cultura noastră națională a fost unul fundamental.

Referitor la numele banilor, la insistența cu care se însemnau prețurile sau modalitatea de plată a cărților trebuie să subliniem că aceste elemente contribuie în mare măsură la descoperirea imaginii de ansamblu a societății românești în care factorul economic determină și influențează constant cultura națională.

Bibliografie

- Caproșu, I, Chiaburu, E., 2009, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, Casa Editorială Demiurg, vol. I-II, 2008, vol. III-IV, Iași
- Hocke, G.R., 1977, *Manierismul în literatură*, Editura Univers, București

⁶ Vezi Vasile Marian, *Reflecții asupra conținutului și viitorului banilor*, Institutul istoric George Barițiu, Cluj-Napoca, 2008.

⁷ Expresia este comentată de Stelian Dumistrăcel în articolul „Istoria oamenilor, a culturii și a limbii privind Corpusul de însemnări de pe cărțile religioase”, vol. I-IV, articol publicat în *Dacia Literară*, iunie, 2009.

Barbu, Sebastian Bucur, 1971, *Psaltichie Rumânească*, I, *Catavasierul lui Filothei sin Agăi Jipei*, Editura Muzicală, București
Istoria României, vol. II, 1962, Editura Academiei București
Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași
Hasdeu, B. P., 1970, *Etimologicum magnum Romaniae*, vol. II, Editura Minerva, București
Marian, Vasile, 2008, *Reflecții asupra conținutului și viitorului banilor*, Cluj-Napoca
Dumistrăcel, Stelian, 2009, *Istoria oamenilor, a culturii și a limbii privind corpusul de însemnări de pe cărțile religioase*, vol. IV, în „Dacia Literară”